עיון במנהגי שמירת האפיקומן לשנה הבאה

אליעזר דיינה, ediena@torontotorah.com

YESHIVA UNIVERSITY
TORAH MiTZION
BEIT MIDRASH
זכרון דוב
5769 5779

א. Ceremonies Customs, Rites, and Traditions of the Jews, Hyam Isaacs (published 1830 or 1856)

After this, the master of the house takes the other cake from between the napkins, and breaks it as the former, except one quarter of it, which is left whole. Then he gives each one round the table two pieces, one to eat, and the other to save. This they generally do the year round, in commemoration of the passover; and in the quarter which is not broken, they bore a hole, and afterwards hang it up in some conspicuous place in their dwelling. The second night of the passover, they go through the same ceremony as the first.

ב. שימור אפיקומן אחרי ליל שימורים, ד"ר מיכאל ריגלר

חיבה יתירה זו למצה בכלל, ולאפיקומן בפרט, הולידה את המנהג לשמר חתיכה ממנו למשך כל השנה כסגולה ולשמירה מפני כל מיני מזיקים. בספרים מתוארים שני אופני שמירה, תלייה במקום גלוי לעין, או הטמנה בכיסי הבגד. יש שנהגו לקחת חלק מן האפיקומן, לנקוב בו נקב ולתלותו בכותל אחד החדרים למשך השנה מתוך אמונה שיש בו סגולות שמירה על הבית. פעולה פשוטה זו של יצירת נקב במצה, העסיקה כמה פוסקים, האם נוהגים כשורה לנקוב נקב במצה ביום טוב. התייחסות לעניין זה מצאנו בספר "קיצור השל"ה" שנדפס לראשונה בפיורדא בשנת תמ"ג (1683), בהלכות פסח דף סג, ב: "יש נוהגין ליקח חתיכה מהאפיקומן ועושין בו נקב ותולה אותו בקיר ותולה כך כל השנה, ולא נמצא מנהג זה בשום ספר ולפי עניות דעתי לא שפיר עבדי דהוי בזיה אוכלין... ואמרו רז"ל התולה פתו יתלה פרנסתו ופרט שתולין החתיכה של אפיקומן במסמר. אלא אם רוצה לקיים המנהג יקח דבר מעט מהאפיקומן לשים אצלו בכיסו ר"ל (רצונו לומר) בתוך 'הוזין זעק' בל"א (בלשון אשכנז) (היינו, כיסי מכנסיו) והוא סגולה להצילו מן הגזלנים ולהבריח הקליפות ממנו". או יקח דבר מה מהאפיקומן ויניח בביתו במקום מוצנע מהטעם הנ"ל" ,(עפ"י מהד' זלקווא תקל"ז). מהאמור עולה שמנהג לתלות האפיקומן היה ידוע ונפוץ בימיו של מחבר ספר קיצור השל"ה, אף שלא מצא מקור ורמז בספרים שהיו מוכרים לו.

ג. שו"ת שבות יעקב ג:נב

ועל ששאלתני טעם על תליות אפיקומן לא שמעתי לדבר טעם ובקיצור שני לוחות הברי' כתב שאין לעשות כן שהוא ביזוי אוכלין ולא ידעתי מה ביזוי יש בזה ומעולם ראיתי מרבותי ואבותי שנהגו כן וכ"כ במ"א בא"ח סי' תק' ס"ק ז' שכתב שנוהגין כן דלא כיש מחמירין עכ"ל ואין כאן ביזוי מצוה וזכרון ליציאת מצרים נ"ל הקטן יעקב:

ד. מקור חיים, אורח חיים תעז:ב

מנהג לתלות חתיכה ממצת אפיקומן בכותל זכר ליציאת מצרים, גם מסוגל לשמירה על הדרך

ה. שו"ת עטרת פז א:ב יורה דעה סימן ב הערה ט

ולכאורה היה אפשר להוסיף ולומר, לפי הא דכתב הגאון החסיד רבי אליהו הכהן בס' מדרש תלפיות שהביא שם (במער' א ענף אפיקומן) בשם ספר התשבי את ענין זה של הסגולה לשייר מהאפיקומן, ושם כתב בזה הלשון: יקח דבר מהאפיקומן לנשוא אצלו (או במקום אחר) והוא סגולה להנצל מן הגזלנים ולהבריח הקלי' ממנו. עכ"ל. ע"ש. ולכאורה מדנקט בלשונו "יקח דבר" מהאפיקומן וכו' משמע מלשון זה דיקח דבר מועט מאוד... וא"כ אולי יש לומר, כי הנה מצינו שכתב בספר החינוך (מצוה ח) בענין לאו זה ד "לא תותירו ממנו עד בוקר" דנאמר בקרבן פסח וז"ל: שלא להותיר כלום מבשר הפסח למחרתו שהוא יום ט"ו בניסן שנאמר לא תותירו ממנו עד בוקר. ע"כ. וכתב ע"ז המנחת חינוך (שם אות א) כי הנה יש לעמוד בלשונו של ספר החינוך שכתב לא להותיר כלום, ואילו הרמב"ם (בפרק י מהל' קרבן פסח הי"א) כתב, וצריך אדם שישתדל שלא להשאיר מבשר הפסח עד בוקר שנאמר לא תותירו ממנו עד בוקר וכו'. וחזינן דלא הוסיף בדבריו תיבת כלום. וא"כ אפ"ל דהרב החינוך דנקט "כלום" ס"ל דכיון דלאו זה אינו באכילה א"כ א"צ כזית אלא אפילו אם הותיר כל שהוא מקו"פ עובר בלאו זה, א"ל הרמב"ם דלא נקיט מילת "כלום" ס"ל דרק בכזית עובר בלאו זה. והמשיך המנחת חינוך וכתב, ושוב ראיתי בספר מוצל מאש אשר בא לידי זה ימים בשאלה ועמד על חקירה זו [בסי' נא] אם צריך כזית או אפילו בכל שהוא עובר על לאו זה דלא תותירו ודקדק מדברי הרמב"ם (שם בפ"ט) שכתב המוציא זית בשר הפסח מחבורה וכו' עובר ולוקה שנאמר "לא תוציא", ומזכיר בדבריו כזית, וכאן כתב הרמב"ם סתם שלא להשאיר עד בוקר ולא כתב כזית, נראה דהלאו הוא אפי' על כל שהוא כן הוא בזכרוני שראיתי בס' הנ"ל. והנה בגוף הדבר לא ידעתי לחלק בין הוצאה מחבורה או מותיר דשני הלאוין אינם מעניני אכילה, ומ"מ צריך כזית בהוצאה, א"כ מאי שנא מותיר מהוצאה וע"כ צריך לומר דשעורין הלכה למשה מסיני. עכת"ד המנח"ח... ומעתה לפי דבריו אלו של המנחת חינוך דס"ל לומר בדעת הרמב"ם דאיסור נותר בקו"פ הוא רק כשמותיר כזית, א"כ לכאורה י"ל נמי בנידון דידן דלפי מאי דחזינן מדברי הרבנים דלעיל דהמנהג להניח ממצת האפיקומן הוא דבר מה מועט א"כ הרי זה בפשטות פחות משיעור כזית ומכיון שכן הוא לא חיישינן ליה לענין נותר, כי הרי כאמור גם בקרבן פסח עצמו איסור נותר דאסרה תורה לא הוי אלא בכזית לדעת הרמב"ם. ועי' במנחת חינוך שם שעמד לבאר ע"פ שיטות הפוסקים דאם אכן כך הוא דעת הרמב"ם דמדאורייתא אינו עובר באיסור נותר אלא בכזית, א"כ בפחות מזה אינו עובר באיסור תורה כלל, אף למ"ד חצי שיעור אסור מן התורה... וגם עוד יש להתבונן דמאי נימא לפי דברי שאר הפוסקים שרפים העומדים ממעל הנ"ל שהביאו

מנהג זה של שיור מצת האפיקומן ולא הזכירו כלום להניח ממנו מעט ופשט דבריהם מורה דיכול להניח אפילו כזית ויותר ולאו דוקא דבר מועט, וגם בדברי התשבי וקיצור של"ה יש להתבונן האם באמת בדוקא נקטו בדבריהם שישייר "דבר מועט" וכוונתם לפחות מכזית והוא מהחשש הנ"ל, דדילמא לאו דוקא הוא. וק"ל. איך שיהיה אנן בדידן לפי דרכינו נראה שעיקר ישוב דברינו (שהבאנו למעלה) נכון הוא בס"ד, כי באמת אע"ג דלמ"ד דהאפיקומן הוא זכר לקרבן פסח נתנו עליו כל חוקות הפסח, וכלשון המאירי הנ"ל (בפסחים קיט ע"ב) שכתב, או שמא מצה באחרונה זכר לפסח היא ונגררת בחוקות הפסח, מ"מ י"ל דהני מילי בעניינים הקשורים לאכילה ממש כגון הא דלאוכלו קודם חצות ולא לאוכלו בב' חבורות וכו', אבל בדברים חצוניים השייכים לגוף קרבן פסח כהא דנותר לא נתנו בו תוקף של קרבן פסח וכדבארנו בס"ד ענין זה בדברינו בפנים ביתר הרחבה.

ו. Afikoman – "Stealing" And Other Related Minhagim, Eliezer Brodt, The Seforim Blog

In a book filled with humor, which received a haskamah from Rav Chaim Berlin, a rich man complains to his friend that the mice are eating his clothes. His friend suggests that he sprinkle the clothes with the crumbs of the afikoman that he saves each year. He guarantees that the mice will not eat the clothes as the halachah is that one cannot eat anything after the afikoman!... In other early segulah sefarim, we find different segulos associated with the afikoman. In a rare work first printed in 1646, we find that it protects one from mazikim. At the end of the same work, the author writes that it can protect one from drowning at sea; Rav Binyamin Baal Shem makes the same statement. Rabbi Zechariah Simnar's Sefer Zechirah, first printed in 1709, states that the piece of afikoman protects one from mazikim. This last source is an additional reason for the widespread observance of the custom because the sefer was extremely popular in its time and was reprinted over 40 times. One famous personality who actually used this segulah was Sir Moses Montefiore. When he found himself in the midst of a terrible storm, he cast a piece of afikoman into the sea. His family used to commemorate this miracle each year… Rav Chaim Hakohen, a talmid of Rav Chaim Vital, writes in his work Tur Barekes that there is a special segulah to save and hang a piece of matzah for the entire year and that it protects one from mazikim. This practice is also cited in the very popular anonymous work Chemdas Yamim, which was first printed in 1731. Rabbi Moshe Chagiz (1671-1751) writes the same about the segulah, as does Rav Dunner. All of these sources appear to say that the segulah is not specifically associated with a piece of the afikoman. Until 2010, these was the array of earlier sources known for this custom. In 2010, a fascinating manuscript of Rav Chaim Vital (1543-1620) was printed for the first time—Sefer Hape'ulos… In this work, Rav Chaim Vital writes that to calm the sea in a storm, one should take a kezayis of the afikoman and throw it into the sea…

ז. זוהר פנחס, רנא:ב (תרגום לעברית מובא בפרשגן שמות עמוד שיא)

מַצָּה אמאי [ח"נ: מַצָּה אמאי אתקריאת מצה]? הכי תנינן: שַׁדַּי - בגין דאמר לעולמו די דיאמר לצרותינו די. אוף הכי מצה בגין דקא משדד דמברחת לכל סטרין בישין ועביד קטטה בהו כגוונא דשדי דמזוזה דמבריח לשדים ומזיקים דתרעא אוף הכי איהי מברחת לון מכל משכני קדושה ועביד מריבה וקטטה בהו כמה דאת אמר (שם יז) מַסָּה וּמְרִיבָה על דא כתיב מצה. והא מַסָּה בסמך איהו? **אלא תרגומו דמַסָּה איהו מַצּוּתָא.**

[מצה - מדוע נקראת מצה? כך שנינו: שַׁדַּי - משום שאמר לעולמו די שיאמר לצרותינו די. אף כך מצה, משום שהיא מְשַׁדֶּדֶת ומבריחה לכל צדדים רעים ועושה קטטה ביניהם כדוגמת שם שַׁדַּי שבמזוזה שמבריח לשדים ומזיקים שבשער - אף כך היא מבריחה אותם מכל משכני הקדושה ועושה מריבה וקטטות בהם כמו שנאמר מַסָּה וּמְרִיבָה, ועל זה כתוב מַצָּה. והרי מַסָּה נכתבת באות סמ"ך? **אלא תרגום של מַסָּה הוא מַצּוּתָא**].

ח. כח יהודה להרב יהודה בינגא (מובא בספר מנהגי פראנקפורט חודש ניסן אות ט, וכן בעלון שבת "עלים לתרופה" גליון תשנט)

יש כמה טעמים וסודות ורמזים מה שנעשים בזה הלילה בליל שמורים על כל השנה לשמירה מעולה בעז"ה, ולכך נוהגין עמא דבר ונתפשט המנהג **אחר אכילות אפיקומן, שיקחו חתיכה קטנה מאפיקומן בשני לילות של פסח לתוך כיסם ונושא אצלם כל השנה עד פסח הבע"ל.**

וכאשר לפי אומדנא נראה לי, אם ששמעתי מגדולי עולם, שמותר להיות אצלם תוך הכיס ולילך בו בשעה שיוצא בשבת קודש חוץ לעיר, באשר שהיא, דהיינו אפיקומן הלז, לשמירה על כמה דברים בעז"ה, לכך מותר לצאת בו.

גם מנהג קדמונים שמשמרים הנותר אחר אכילות אפיקומן מה שנשאר מבני ביתו אותו גוף חתיכה הגדולה כל אחד בביתו על כל השנה. **וראיתי מא"א זצ"ל** (–הג"ר יחיאל מיכל בינגא זצ"ל, דומ"ץ ספר"מ) **שמקפיד על אותו חתיכה לשמור ולהניחה בשבת הגדול הבע"ל אותו אפיקומן תוך המאכל שאנו נוהגין לאכול בכל שבת קודש מאכל הצנומא בקדירה, שקורין בלשון אשכנז קוני"ן שאל"ד** (–טשאלנט), **ומסתמא הוא מנהג קדמונים.** וכן עשיתי מיום שעמדתי על דעתי ומזהיר לבני ביתי.

←